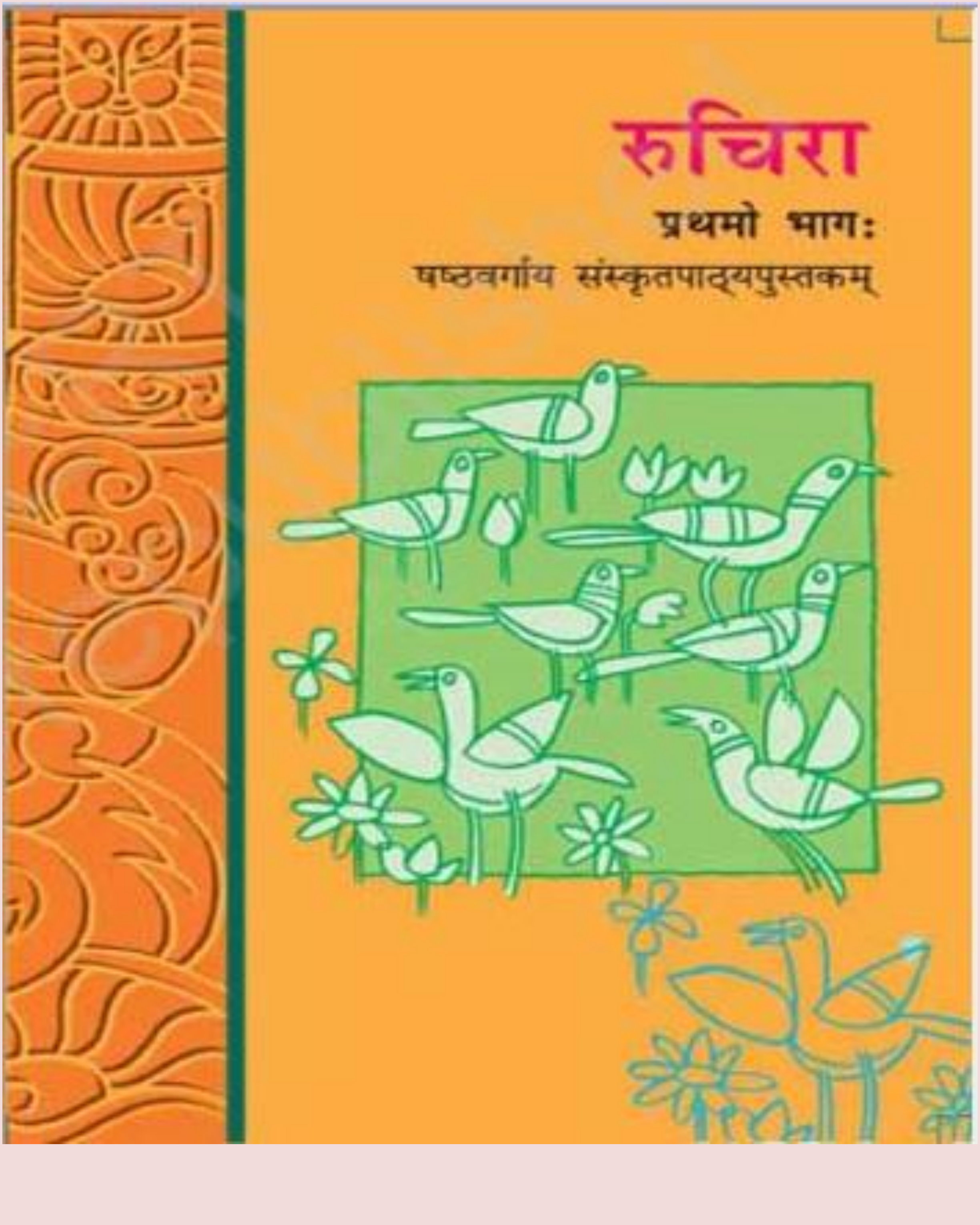
रुचिरा
प्रथमो भागः
षष्ठवर्गाय संस्कृतपाठ्यपुस्तकम्

पुणा International School
Shree Swaminarayan Gurukul, Zundal

Class -VI

Sanskrit

Ruchira- part-1

Exercise Corner

Specimen Copy

Year- 2020-21

अनुक्रमणिका

Pa- 1 chapter (1 to 4)	Sa -1 chapter – (1 to 8)

NO	TITLE	PAGE-NO
प्रथमःपाठः	शब्दपरिचय–I	4
द्वितीयःपाठः	शब्दपरिचय–II	9
तृतीयःपाठः	शब्दपरिचय–III	13
चतुर्थःपाठः	विद्यालय	17
पञ्चमःपाठः	वृक्षाः	21
षष्ठःपाठः	समुद्रतटः	24
सप्तमःपाठः	बकस्य प्रतीकारः	28
अष्टमःपाठः	सूक्तिस्तबकः	32

PUNA

प्रथमःपाठः -शब्दपरिचय-I

कठिन शब्दार्थाः

- एषः - यह
- कः - कौन
- किम - क्या
- सः - वह
- एतौ - ये दोनों
- कौ - कौन
- स्तः - हैं
- तौ - ये दोनों

शब्दार्थाः

- बृहत - बड़ा
- चषकः - गिलास
- लघु - छोटा
- वस्त्रम - कपड़ा
- कर्षतः - जोतते हैं
- स्यूताः - बैग

अभ्यासः

वांचन-कार्य

प्र- 1 (क) उच्चारणं कुरुत-

छात्रः शिक्षकः मयूरः

गजः मकरः बिडालः

घटः दीपकः

रचनात्मक-कार्य

(ख) चित्राणि दृष्ट्वा पदानि उच्चारयत।

कृषकः

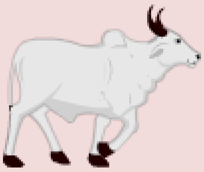

वृषभः

भल्लूकः

PUNA

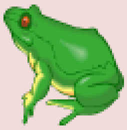

मण्डूकः　　कपोतः　　पर्यङ्कः

दूरभाषः　　काकः　　सौचिकः

व्याकरण

प्र- 2 (क) वर्णसंयोजनेन पदं लिखत-

1-च् + अ + ष् + अ + क् + अः	=	चषकः
2-स् + औ + च् + इ + क् + अः	=	सौचिकः
3-श् + उ + न् + अ + क् + औ	=	शुनकौ
4-ध् + आ + व् + अ + त् + अः	=	धावतः
5-व् + ऋ + द् + ध् + आः	=	वृद्धाः
6-ग् + आ + य्+ अ + न् + त् + इ	=	गायन्ति

(ख) पदानां वर्णविच्छेदं प्रदर्शयत-

1-सीव्यति	=	स् + ई + व् + य् + त् + इ
2-वर्णाः	=	व् + अ + र् + ण् + आः
3-कुक्कुरौ	=	क् + उ + क् + क् + उ + र् + औ
4-मयूराः	=	म् + अ + य् + ऊ + र् + आः

PUNA

5- बालकः = ब् + आ + ल् + क् + अः

प्र- 3 उदाहरणं दृष्ट्वा रिक्तस्थानानि पूरयत-

1-चषकः	चषकौ	चषकाः
2-बलीवर्दः	बलीवर्दौ	बलीवर्दाः
3- शुनकः	शुनकौ	शुनकाः
4- मृगः	मृगौ	मृगाः
5-सौचिकः	सौचिकौ	सौचिकाः
6- मयूरः	मयूरौ	मयूराः

रचनात्मक-कार्यम

प्र-4-चित्राणि दृष्ट्वा संस्कृतपदानि लिखत-

गजः

काकः.

चन्द्रः

तालः

ऋक्षः

बिडालः

प्र-5-चित्रं दृष्टवा उत्तरं लिखत-

यथा- बालकः किं करोति?

बालकः पठति।

1-अश्वौ किं कुरुतः?

अश्वौ धावतः।

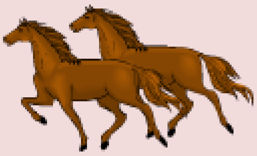

2- कुक्कुराः किं कुर्वन्ति?

कुक्कुराः बुक्कन्ति।

3- छात्रौ किं कुरुतः?

छात्रौ गायतः।

4- कृषकः किं करोति?

कृषकः क्षेत्र कर्षति।

5- गजौ किं कुरुतः?

गजौ चलतः

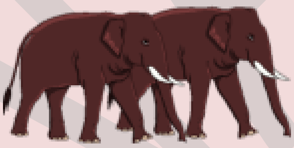

प्र– 6–पदानि संयोज्य वाक्यानि रचयत-

- गजाः – चलन्ति
- सिंहौ – गर्जतः
- गायकः – गायति
- बालकौ – पठतः
- मयूराः – नृत्यन्ति

प्र–7–मञ्जूषातः पदं चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत-

नृत्यन्ति	गर्जतः	धावति	चलतः	फलन्ति	खादति

(क) मयूराः नृत्यन्ति।

(ख) गजौ चलतः।

(ग) वृक्षाः फलन्ति।

(घ) सिंहौ गर्जतः।

(ङ) वानरः खादति।

(च) अश्वः धावति।

प्र-8-सः, तौ, ते इत्येतेभ्यः उचितं सर्वनामपदं चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत-

(क)	गजाः चलन्ति।	–	<u>ते</u> चलन्तिः।
(ख)	छात्रौ पठतः।	–	<u>तौ</u> पठतः।
(ग)	वानराः क्रीडन्ति।	–	<u>ते</u> क्रीडन्ति।
(घ)	गायकः गायति।	–	<u>सः</u> गायति।
(ङ)	मयूराः नृत्यन्ति।	–	<u>ते</u> नृत्यन्ति।

प्रवृत्ति

संस्कृत में पञ्चपशुः नामानिलिखत-

PUNA

द्वितीयःपाठः शब्दपरिचय-II

कठिन शब्दार्थाः

- एषा - यह
- कुत्र - कहाँ
- का - कौन, क्या
- सा - वह

- एते - ये दोनों
- एता - ये सब
- एव - ही
- आम - हाँ

शब्दार्थाः

- घटिका - घड़ी
- उपवन - बाग
- चटके - दो चिड़ियाँ
- स्थालिका - थालियाँ
- दोला - झूला

अभ्यासः

वांचन-कार्य

प्र- 1 (क)उच्चारणं कुरुत-

- छात्रा
- लत्ता
- माला

- शिक्षिका
- लेखिका
- गायिका

- नौका
- कलिका
- सेविका

रचनात्मक-कार्यम

(ख) चित्राणि दृष्ट्वा पदानि उच्चारयत।

सूचिका

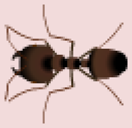

पिपीलिका

कुञ्चिका

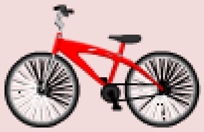

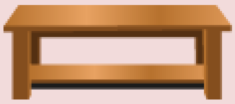

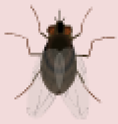

PUNA

द्विचक्रिका उत्पीठिका मक्षिका

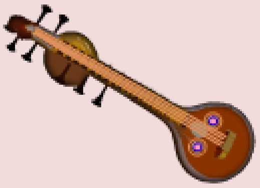

अग्निपेटिका मापिका वीणा

व्याकरण

प्र– 2(क) वर्णसंयोजनं कृत्वा पदं कोष्ठके लिखत-

1-क् + उ + र् + उ + त् + अः	=	करुतः
2-उ + द् + य् + आ + न् + ए	=	उद्याने
3-स् + थ् + आ + ल् + इ + क् + आ	=	स्थालिका
4-घ् + अ + ट् + इ + क् + आ	=	घटिका
5-स् + त् + र् + ई + ल् + इ + ङ् + ग् + अः	=	स्त्रीलिंगः
6-म् + आ + प् + इ + क् + आ	=	मापिका

(ख) पदानां वर्णविच्छेदं प्रदर्शयत-

यथा- कोकिले= क् + ओ + क् + इ + ल् + ए

1-चटके	=	च् + अ + ट् + अ + क् + ए
2-धाविकाः	=	ध + आ + व् + इ + क् + आः
3-कुञ्चिका	=	क् + उ + ञ् + च् + इ + क् + आ
4-खट्वा	=	ख् + अ + ट् + व् + आ

PUNA

5- छुरिका = छ् + उ + र् + इ + क् + आ

प्र– 3–चित्रं दृष्ट्वा संस्कृतपदं लिखत-

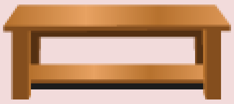

उत्पीठिका

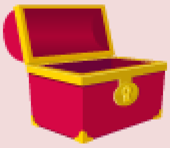

पेटिका

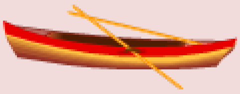

नौका

चटका

महिला

मापिका

प्र– 4–वचनानुसारं रिक्तस्थानानि पूरयत-

एकवचनम्	द्विचनम्	बहुवचनम्
यथा- लता	लते	लताः
गीता	गीते	गीताः
पेटिका	पेटिके	पेटिकाः
खट्वा	खट्वे	खट्वाः
सा	ते	ताः
रोटिका	रोटिके	रोटिकाः

प्र– 5–कोष्ठकात् उचितं शब्दं चित्वा वाक्यं पूरयत-

यथा- **बालिका** पठित। (बालिका/बालिकाः)

(क) अजेः चरतः। (अजाः/अजे)

(ख) द्विचक्रिका सन्ति। (द्विचक्रिके/द्विचक्रिकाः)

(ग) नौका चलति। (नौके/नौका)

(घ) सूचिका अस्ति। (सूचिके/सूचिका)

(ङ) मक्षिकाः उत्पतन्ति। (मक्षिकाः/मक्षिके)

PUNA

प्र– 6–सा, ते, ताः इत्येतेभ्यः उचितं सर्वनामपदं चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत-

यथा-	अश्वः धावति।	–	**सा** अस्ति।
(क)	महिलाः धावन्ति।	–	ताः धावन्ति।
(ख)	सुधा वदति।	–	सा वदति।
(ग)	जवनिके दोलतः।	–	ते दोलतः।
(घ)	पिपीलिकाः चलन्ति।	–	ताः चलन्ति।
(ङ)	चटके कूजतः।	–	ते कूजतः।

प्र– 7–मञ्जूषातः कर्तृपदं चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत-

लेखिका	बालकः	सिंहाः	त्रिचक्रिका	पुष्पमालाः

(क) पुष्पमालाः सन्ति।
(ख) बालकः पश्यति।
(ग) लेखिका लिखति।
(घ) सिंहाः गर्जन्ति।
(ङ) त्रिचक्रिका चलति।

प्र– 8– मञ्जूषातः कर्तृपदानुसारं क्रियापदं चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत-

गायतः	नृत्यति	लिखन्ति	पश्यन्ति	विहरतः

(क) सौम्या नृत्यति ।
(ख) चटके विहरतः।
(ग) बालिके गायतः।
(घ) छात्राः लिखन्ति।
(ङ) जनाः पश्यन्ति।

प्रवृत्ति

चित्रम रचयत– मापिका, महिला, नौका

तृतीयःपाठः शब्दपरिचय- III

कठिन शब्दार्थाः

- एतत - यह
- तत - वह
- किम - क्या
- अत्र - यहाँ
- एते - ये दो
- कुत्र - कहाँ
- स्तः - हैं
- एतानि - ये सब
- कानि - क्या
- तनि - वे
- सन्ति - हैं

शब्दार्थाः

- खनित्रम - कुदाल
- श्रमिका - मज़दूरनी
- भित्तिकम - दीवार
- सुवर्णकारः - सोनार
- रेलस्थानकं - रेल्वे स्टेशन
- करवस्त्राणि - रुमाल
- पोषकानि - पौष्टिक
- कदलीफलानि- केले

अभ्यासः

वांचन-कार्य

प्र-1(क)- उच्चारणं कुरुत-

- फलम
- द्वारम
- सूत्रम
- गृहम
- छत्रम
- पात्रम
- कमलम
- भवनम
- पुष्पम

रचनात्मक-कार्यम

(ख) चित्राणि दृष्ट्वा पदानि उच्चारयत।

पर्णम्

क्रीडनकम्

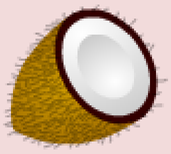

नारिकेलम्

PUNA

	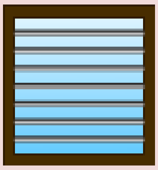	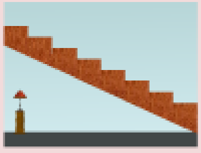
सङ्गणकम्	वातायनम्	सोपानम्
		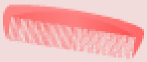
उद्यानम्	उपनेत्रम्	कङ्कतम्

व्याकरण

प्र–2–(क) वर्णसंयोजनं कृत्वा पदं कोष्ठके लिखत-

1-प् + अ + र् + ण् + अ + म्	=	पर्णम्
2- ख् + अ + न् + इ + त् + र् + अ + म्	=	खनित्रम्
3- प् + उ + र् + आ + ण् + आ + न् + इ	=	पुराणानि
4- प् + ओ + ष् + अ + क् + आ + ण् + इ	=	पोषकाणि
5- क् + अ + ङ् + क् + अ + त् + अ + म्	=	कङ्कतम्

(ख) अधोलिखितानां पदानां वर्णविच्छेदं कुरुत-

1-व्यजनम् = व् + य् + अ + ज् + अ + न् + अ + म्

2- पुस्तकम् = प् + उ + स् + त् + अ + क् + अ + म्

3- भित्तिकम् = भ् + इ + त् + त् + इ + क् + अ + म्

4- नूतनानि = न् + ऊ + त् + अ + न् + आ + न् + इ

5- वातायनम् = व् + आ + त् + आ + य् + अ + न् + अ + म्

6- उपनेत्रम् = उ + प् + अ + न + ए + त् + र् + अ + म्

प्र–3–चित्राणि दृष्ट्वा संस्कृतपदानि लिखत-

आम्रम्

पर्णम्

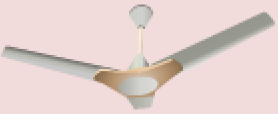

व्यजनम्

करवस्त्राणि

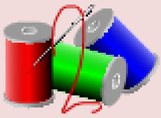

सूत्रम्

छत्रम्

प्र–4–चित्रं दृष्ट्वा उत्तरं लिखत-

किं पतति?

फलम् पतति।

1-मयूरौ किं कुरुतः।

मयूरौ नृत्यतः।

2- एते के स्तः?

एते क्रीडनके स्तः।

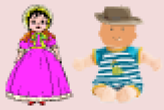

3- बालिकाः किं कुर्वन्ति?

बालिकाः पठन्ति।

4- कानि विकसन्ति?

पुष्पाणि विकसन्ति।

प्र–5–निर्देशानुसारं वाक्यानि रचयत –

PUNA

यथा-एतत् पतति। (बहुवचने) – एतानि पतन्ति।

(क) एते पर्णे स्तः। (बहुवचने) – <u>एतानि पर्णानि सन्ति।</u>

(ख) मयूरः नृत्यति। (बहुवचने) – <u>मयूराः नृत्यन्ति।</u>

(ग) एतानि यानानि। (द्विवचने) – <u>एते यानम्।</u>

(घ) छात्रे लिखतः। (बहुवचने) – <u>छात्राः लिखन्ति।</u>

(ङ) नारिकेलं पतति। (द्विवचने) – <u>नारिकेले पततः</u>

प्र–6–उचितपदानि संयोज्य वाक्यानि रचयत-

- कोकिले - कूजतः
- पवनः - वहति
- पुष्पम - विकसति
- खगः - उत्पतति
- मयराः - नृत्यन्ति
- सिंहा - गर्जन्ति

प्रवृत्ति

संस्कृत में पञ्च पक्षीण नामानिलिखत-

PUNA

चतुर्थःपाठः विद्यालय

कठिन शब्दार्थाः

- एष - यह
- अत्र - यहाँ
- एतानि - ये
- असमाकम - हमारे
- यूयम - तुम सब
- वयम - हमसब
- कुत्र - कहाँ
- अपि - भी
- तवः - तुम्हारा
- अत्र एव - यहाँही

शब्दार्थाः

- सङ्गणकयन्त्र - कम्प्यूटर
- कुरुथः - करते हो
- रचयावः - बनातेहैं
- इदानीम - अब
- उद्यानम - बगीचा

अभ्यासः

वांचन-कार्य

प्र-1 उच्चारणं कुरुत ।

अहम्	आवाम्	वयम्
माम्	आवाम्	अस्मान्
मम्	आवयोः	अस्माकम्
त्वम्	युवाम्	यूयम्
त्वाम्	युवाम्	युष्मान्
तव	युवयोः	युष्माकम्

व्याकरण

PUNA

प्र–2–निर्देशानुसारं परिवर्तनं कुरुत –

यथा –अहं पठामि।	–	(बहुवचने)	–	वयं पठामः।
(क) अहं नृत्यामि।	–	(बहुवचने)	–	वयं नृत्यामः।
(ख) त्वं पठसि।	–	(बहुवचने)	–	यूयं पठथ।
(ग) युवां क्रीडथः।	–	(एकवचने)	–	त्वं क्रीडसि।
(घ) आवां गच्छाव:।	–	(बहुवचने)	–	वयं गच्छामः।
(ङ) अस्माकं पुस्तकानि।	–	(एकवचने)	–	मम पुस्तकम्।
(च) तव गृहम्।	–	(द्विचने)	–	युवयोः गृहे।

प्र–3–कोष्ठकात् उचितं शब्दं चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत–

(क) **अहं** पठामि। (वयम्/अहम्)

(ख) **युवां** गच्छथ:। (युवाम्/यूयम्)

(ग) एतत**मम** पुस्तकम्। (माम्/मम्)

(घ)**युष्माकं**क्रीडनकानि। (युष्मान्/युष्माकम्)

(ङ) **आवां**छात्रे स्व:। (वयम्/आवाम्)

(च) एषा**तव** लेखनी। (तव/त्वाम्)

प्र–4क्रियापदै: वाक्यानि पूरयत–

पठसि	धावाम:	गच्छाव:	क्रीडथ:	लिखामि	पश्यथ

क. त्वं **पठसि**।

ख. आवां **गच्छावः**।

ग. यूयं **पश्यथ**।

घ. अहं **लिखामि**।

PUNA

ङ. युवां **क्रीडथः**।

च. वयं **धावामः**।

प्र–5–उचितपदैः वाक्यनिर्माणं कुरुत–

मम	तव	आवयो:	युवयो:	अस्माकम्	युष्माकम्

क. एतत् **मम** गृहम्

ख. **आवयोः** मैत्री दृढा।

ग. एषः **तव** विद्यालयः।

घ. एषा **युवयोः** अद्यापिका।

ङ. भारतम् **अस्माकं** देशः।

च. एतानि **युष्माकं** पुस्तकानि।

प्र–6–एकवचनपदस्य बहुवचनपदं, बहुवचनपदस्य एकवचनपदं च लिखत–

यथा– एष: – एते

(क) स: – ते

(ख) ता: – सा

(ग) एता: – एषा

(घ) त्वम् – यूयम्

(ङ) अस्माकम् – मम

(च) तव – युष्माकम्

(छ) एतानि – एतत्

प्र–7–(क) वार्तालापे रिक्तस्थानानि पूरयत–

प्रियंवदा – शकुन्तले! त्वं किं करोषि?

शकुन्तला – प्रियंवदे! अहं नत्यामि, त्वं किं करोषि?

प्रियंवदा – शकुन्तले! अहं गायामि। किं त्वं न गायसि?

शकुन्तला – प्रियंवदे! अहं न गायामि। अहं तु नृत्यामि।

प्रियंवदा – शकुन्तले! किं तव माता नृत्यति।

शकुन्तला – आम्, मम माता अपि नृत्याति।

(ख) उपयुक्तेन अर्थेन सह योजयत–

सा	वह (स्त्रीलिङ्ग)
तानि	वे (नपुंसकलिङ्ग)
अस्माकम्	हमारा
यूयम्	तुम सब
आवाम्	तुम दोनों
मम	मेरा
युवयो:	तुम दोनों का
तव	तुम्हारा

प्रवृत्ति

संस्कृत में विद्यालयके बारे में पञ्चवाक्यलिखतनामानिलिखत–

PUNA

पञ्चमःपाठः वृक्षाः

कठिन शब्दार्थाः

- किमपि - कुछ-कुछ
- पादैः - पैरों से
- पातालं- जमीनकेनीचे भाग
- सन्ततम - लगातार
- नभ - आकाशको

शब्दार्थाः

- साधुजनाः-इव - सज्जनों केभाँति
- शिरस्सु - सिरों पर
- वहन्ति - ढोते
- विहगाः - पक्षी
- शाखादोलासीनाः - शाखा रूपी झूलेपरबैठे हुए

अभ्यासः

प्र- 1-वचनानुसारं रिक्तस्थानानि पूरयत-

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
यथा-	वनम्	वने	वनानि
	जलम्	जले	जलानि
	बिम्बम्	बिम्बे	बिम्बानि
यथा-	वृक्षम्	वृक्षौ	वृक्षान्
	पवनम्	पवनौ	पवनान्
	जनम्	जनौ	जनान्

प्र- 2-कोष्ठकेषु प्रदत्तशब्देषु उपयुक्ताविभक्तिं योजयित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत-

PUNA

(क) त्वं <u>जलं</u> पिबसि। (जल)

(ख) छात्रः <u>दूरदर्शनं</u> पश्यति। (दूरदर्शन)

(ग) वृक्षाः <u>पवनं</u> पिबन्ति। (पवन)

(घ) ताः <u>कथां</u> लिखन्ति। (कथा)

(ङ) आवाम् <u>जन्तुशालां</u> गच्छावः। (जन्तुशाला)

साहित्य

प्र– 3 अधोलिखितेषु वाक्येषु कर्तृपदानि चिनुत-

(क) वृक्षाः नभः शिरस्सु वहन्ति। - वृक्षाः

(ख) विहगाः वृक्षेषु कूजन्ति। - विहगाः

(ग) पयोदर्पणे वृक्षाः स्वप्रतिबिम्बं पश्यन्ति। - वृक्षाः

(घ) कृषकः अन्नानि उत्पादयति। - कृषकः

(ङ) सरोवरे मत्स्याः सन्ति। - मत्स्याः

प्र– 4–प्रश्नानामुत्तराणि एकपदेन लिखत-

(क) वृक्षाः कैः पातालं स्पृश्यन्ति?

उत्तर – वृक्षाः पादैः पातालं स्पृश्यन्ति।

(ख) वृक्षाः किं रचयन्ति?

उत्तर वृक्षाः वनम् रचयन्ति।

(ग) विहगाः कुत्र आसीनाः।

उत्तर विहगाः शाखादोला आसीनाः।

(घ) कौतुकेन वृक्षाः किं पश्यन्ति?

उत्तर कौतुकेन वृक्षाः पयोदर्पणे स्वप्रतिबिम्बम् पश्यन्ति।

व्याकरण

प्र– 5–समुचितैः पदैः रिक्तस्थानानि पूरयत-

विभक्तिः	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
प्रथमा	गजः	गजौ	गजाः

प्रथमा	अश्वः	अश्वौ	अश्वाः
द्वितीया	सूर्यम्	सूर्यौ	सूर्यान्
	चंद्रम्	चंद्रौ	चन्द्रान्
तृतीया	विडालेन	विडालाभ्याम्	विडालैः
	मण्डूकेन	मण्डूकाभ्याम्	मण्डकैः
चतुर्थी	सर्पाय	सर्पाभ्याम्	सर्पेभ्यः
	वानराय	वानराभ्याम्	वानरेभ्यः
पञ्चमी	मोदकात्	मोदकाभ्याम्	मोदकेभ्यः
	वृक्षात्	वृक्षाभ्याम्	वृक्षेभ्यः
षष्ठी	जनस्य	जनयोः	जनानाम्
	शुकस्य	शुकयोः	शुकानाम्
सप्तमी	शिक्षके	शिक्षकयोः	शिक्षकेषु
	मयूरे	मयूरयोः	मयूरेषु
सम्बोधनम्	हे बालक!	हे बालकौ!	हे बालकाः!
	नर्तक!	हे नर्तकौ!	हे नर्तकाः!

प्र– 6–भिन्नप्रकृतिकं पदं चिनुत-

(क) गङ्गा, लता, यमुना, नर्मदा। - लता

(ख) उद्यानम्, कुसुमम्, फलम्, चित्रम्। - चित्रम्

(ग) लेखनी, तूलिका, चटका, पाठशाला। - चटका

(घ) आम्रम्, कदलीफलम्, मोदकम्, नारङ्गम्। - मोदकम्

PUNA

षष्ठःपाठः समुद्रतटः

कठिन शब्दार्थाः

- केचन - कुछ
- तरङ्गै - लहरों से
- बालुकाभिः - रेत से
- बालुकागृहम - रेत के धर
- अतीव - बहुतज़्यादा
- भारतस्य - भारत का,के,की

शब्दार्थाः

- जलविहारम - पानी में घूमना
- मत्स्यजीविनः - मछुआरे
- प्रचलति एव - चलता ही रहता हैं
- विदेशि पर्यटकेभ्यः - विदेशी सैलानियों के लिए
- स्वैरं - अपनी इच्छानुसार
- वैदेशिका व्यापाराय - विदेशी व्यापार के लिए
- तिसृषु दिशासु - तीनों दिशाओं में
- इति - ऐसा
- एतेषां त्रयाणाम - इन तीनों का

अभ्यासः

वांचन-कार्य

प्र- 1-उच्चारणं कुरुत-

- तरङ्गैः
- प्रायद्वीपः
- चन्द्रोदयः
- मत्स्यजीविनः
- तिसृषु
- बङ्गोसागरः
- सङ्गमः
- विदेशिपर्यकेभ्यः

साहित्य

प्र- 2-अधोलिखितानां प्रश्नानाम् उत्तरं लिखत-

PUNA

(क)जनाः काभिः जलविहारं कुर्वन्ति?

उत्तर जनाः नौकाभिः जलविहारं कुर्वन्ति।

(ख) भारतस्य दीर्घतमः समुद्रतटः कः?

उत्तर भारतस्य दीर्घतमः समुद्रतटः चेन्नईनगरस्य मेरीनातटः अस्ति।

(ग) जनाः कुत्र स्वैरं विहरन्ति?

उत्तर जनाः मुंबईनगरस्य जुहूतटे स्वैरं विहरन्ति।

(घ) बालकाः बालुकाभिः किं रचयन्ति?

उत्तर बालकाः बालुकाभिः बालुकागृहं रचयन्ति।

(ङ) कोच्चितटः केभ्यः ज्ञायते?

उत्तर– कोच्चितटः नारिकेलफलेभ्यः ज्ञायते।

प्र– 3–मञ्जूषातः पदानि चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत-

बङ्गोपसागरः	प्रायद्वीपः	पर्यटनाय	क्रीडा	सङ्गमः

(क) कन्याकुमारीतटे त्रयाणां सागराणां सङ्गमः भवति।

(ख) भारतदेशः प्रायद्वीपः इति कथ्यते।

(ग) जनाः समुद्रतटं पर्यटनाय आगच्छन्ति।

(घ) बालेभ्यः क्रीडा रोचते।

(ङ) भारतस्य पूर्वदिशायां बङ्गोपसागरः अस्ति।

प्र– 4–यथायोग्यं योजयत-

1- समुद्रतटः	-पर्यटनाय
2- क्रीडनकम्	-खेलनाय
3- दुग्धम्	-पोषणाय
4- दीपकः	-प्रकाशाय
5- विद्या	-ज्ञानाय

प्र- 5-**तृतीयाविभक्तिप्रयोगेण रिक्तस्थानानि पूरयत-**

यथा- व्योमः मित्रेण सह गच्छति। (मित्र)

(क) बालकाः बालिकाभिः सह पठन्ति। (बालिका)

(ख) तडागः कमलैः विभाति। (कमल)

(ग) अहमपि कन्दुकेन खेलामि। (कन्दुक)

(घ) अश्वाः अश्वैः सह धावन्ति। (अश्व)

(ङ) मृगाः मृगैः सह चरन्ति। (मृग)

रचनात्मक-कार्यम

प- 6-अधोलिखितं वृत्तचित्रं पश्यत। उदाहरणानुसारेण कोष्ठकगतैः शब्दैः उचितवाक्यानि रचयत।

1. रहीमः मित्रेण सह क्रीडति।
2. रहीमः द्विचक्रिकया आपणं गच्छति।
3. रहीमः कलमेन पत्रं लिखति।
4. रहीमः हस्तेन कन्दुकं क्षिपति।
5. रहीमः नौकाया जलविहारं करोति।

6. रहीमः चषकेन जलं पिबति।

7. रहीमः तूलिकया चित्रं रचयति।

8. रहीमः वायुयानेन हयः आगच्छत्।

प्र– 7–कोष्ठकाते उचितपदप्रयोगेण रिक्तस्थानानि पूरयत-

(क) धनिक निर्धनाय धनं ददाति। (निर्धनम्/निर्धनाय)

(ख) बालः पठनाय विद्यालयं गच्छति। (पठनाय/पठनेन)

(ग) सज्जनाः परोपकाराय जीवन्ति। (परोपकारम्/परोपकाराय)

(घ) प्रधानाचार्यः छात्रेभ्यः पारितोषिकं यच्छति। (छात्राणाम्/छात्रेभ्यः)

(ङ) शिक्षकाय नमः। (शिक्षकाय/शिक्षकम्)

प्रवृत्ति

संस्कृत में पञ्चसमुद्र केनामानिलिखत–

PUNA

सप्तमःपाठः   बकस्य प्रतीकारः

कठिन शब्दार्थाः

- शृगालः – सियार, गीदड़
- श्वः – आनेवाला कल
- मेरे सह – मेरे साथ
- तयो – उन दोनों में
- सुखैषिणा – सुखचाहने वाले

शब्दार्थाः

- सदव्यवहर्तव्यम – अच्छा व्यवहारकरना चाहिए
- तस्मात – इसलिए
- सङ्कीर्णमुखेकलशे – तंगमुख वाले कलश में
- आत्मदुर्व्यवहारस्य – अपनेबुरेव्यवहारका
- यादृशम व्यवहारम – जैसाव्यवहार
- वञ्चितः – ठगागया
- चिंतयित्वा – सोचसमझकर

अभ्यासः

वांचन–कार्यम

प्र–1–उच्चारणं कुरुत–

- यत्र
- तत्र
- यदा
- तदा
- अपि
- अद्य
- श्वः
- प्रातः
- सायम

PINA

- कुतः
- अधूना
- अन्यत्र

प्र–2–मञ्जूषातः उचितम् अव्ययपदं चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत-

अद्य अपि प्रातः कदा सर्वदा अधुना

(क) प्रातः भ्रमणं स्वास्थ्याय भवति।

(ख) सर्वदा सत्यं वद।ऽ

(ग) त्वं कदा मातुलगृहं गमिष्यसि?

(घ) दिनेशः विद्यालयं गच्छति, अहम् अपि तेन सह गच्छामि।

(ङ) अधुना विज्ञानस्य युगः अस्ति।

(च) अद्य रविवासरः अस्ति।

साहित्य

प्र–3–अधोलिखितानां प्रश्नानाम् उत्तरं लिखत-

(क) शृगालस्य मित्रं कः आसीत्?

उत्तर–शृगालस्य मित्रं बकः आसीत्।

(ख) स्थालीतः कः भोजनं न अखादत्?

उत्तर–स्थालीतः बकः भोजनं न अखादत्।

(ग) बकः शृगालाय भोजने किम् अयच्छत्?

उत्तर–बकः शृगालाय भोजने संकीर्णमुखे कलशे क्षीरोदनम् अयच्छत्।

(घ) शृगालस्य स्वभावः कीदृशः भवति?

उत्तर–शृगालस्य स्वभावः कुटिलस्वभावः भवति।

व्याकरण

प्र–4–पाठात् पदानि चित्वा अधोलिखितानां विलोमपदानि लिखत-

यथा - शत्रुः - मित्रम्

- सुखदम् <u>दुखदम्</u>
- दुर्व्यवहारः <u>सद्व्यवहारः</u>
- शत्रुता <u>मित्रता</u>
- सायम् <u>प्रातः</u>
- अप्रसन्नः <u>प्रसन्नः</u>
- असमर्थः <u>समर्थ</u>

रचनात्मक–कार्यम

प्र–5–मञ्जूषातः समुचितपदानि चित्वा कथां पूरयत-

मनोरथैः , पिपासितः , उपायम् , स्वल्पम्, पाषाणस्य, कार्याणि ,
उपरि, सन्तुष्टः, सन्तुष्टः, पातुम् ,इतस्ततः , कुत्रापि

एकदा एकः काकः <u>पिपासितः</u> आसीत्। सः जलं पातुम् <u>इतस्ततः</u> अभ्रमत्। परं <u>कुत्राणि</u> जलं न प्राप्नोत। अन्ते सः एकं घटम् अपश्यत्। घटे <u>स्वल्पम्</u> जलम् आसीत्। अतः सः जलम् <u>पातुम्</u> असमर्थः अभवत्। सः एकम् <u>उपायम्</u> अचिन्तयत्। सः <u>पाषाणस्य</u> खण्डानि घटे अक्षिपत्। एवं क्रमेण घटस्य जलम् <u>उपरि</u> आगच्छत्। काकः जलं पीत्वा <u>संतुष्टः</u> अभवत्। परिश्रमेण एव <u>कार्याणि</u> सिध्यन्ति न तु <u>मनोरथैः</u>।

प्र–6–तत्सम शब्दान् लिखत-

सियार	शृगालः
कौआ	काकः
मक्खी	मक्षिका:
बन्दर	वानरः
बगुला	बकः
चोंच	चञ्चुः
नाक	नासिका:

PUNA

अष्टमःपाठः सूक्तिस्तबकः

कठिन शब्दार्थाः

- मनोरथैः - इच्छाओं से
- उद्यमेन - परिश्रम से
- सार्थकः - अर्थपूर्ण
- हि - निश्चय से
- तुष्यन्ति - खुशहोतेहैं
- तस्मात - इस कारण
- दरिद्रता - कंजूसी
- अगच्छन - न जाताहुआ

शब्दार्थाः

- प्रियवाक्येन प्रदानेन - प्रिय वचन बोलने से
- पदमेकम - एक कदम
- पिककाकयोः - कोयल और कौवे के मध्य
- वसन्तसमये प्राप्ते - वसन्तकाल आने पर
- भेदः - अंतर

अभ्यासः

साहित्य

प्र-2-श्लोकांशान् योजयत-

क	ख
तस्मात् प्रियं हि वक्तव्यं	वचने का दरिद्रता।
गच्छन् पिपीलको याति	योजनानां शतान्यपि।
प्रियवाक्यप्रदानेन	सर्वे तुष्यन्ति जन्तवः।
किं भवेत् तेन पाठेन	जीवने यो न सार्थकः।
काकः कृष्णः पिकः कृष्णः	को भेदः पिककाकयोः।

PUNA

प्र–3–प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत-

(क) सर्वे जन्तवः केन तुष्यन्ति?

उत्तर–सर्वे जन्तवः प्रियवाक्येनप्रदानेन तुष्यन्ति।

(ख) पिककाकयोः भेदः कता भवति?

उत्तर– पिककाकयोः भेदः वसंतसमये भवति।

(ग) कः गच्छन् योजनानां शातन्यपि याति?

उत्तर– पिपीलकः गच्छन् योजनानां शातन्यपि याति।

(घ) अस्माभिः किं वक्तव्यम्?

उत्तर–अस्माभिः प्रियं वक्तव्यम्।

प्र–4–उचितकथनानां समक्षम् 'आम्' अनुचितकथनानां समक्षं- 'न' इति लिखत-

(क) काकः कृष्णः न भवति।	न
(ख) अस्माभिः प्रियं वक्तव्यम्।	आम्
(ग) वसन्तसमये पिककाकयोः भेदः भवति।	आम्
(घ) वैनतेयः पशुः अस्ति।	न
(ङ) वचने दरिद्रता कर्त्तव्या।	आम्

व्याकरण

प्र–5–मञ्जूषातः समानार्थकानि पदानि चित्वा लिखत-

ग्रन्थे	कोकिलः	गरुडः	परिश्रमेण	कथने

वचने — <u>कथने</u>

वैनतेयः — <u>गरुडः</u>

पुस्तके	<u>ग्रन्थे</u>
रवेः	<u>सूर्यस्य</u>
पिकः	<u>कोकिलः</u>

प्र–6–विलोमपदानि योजयत-

- सार्थकः – निरर्थकः
- कृष्णः – श्वेतः
- अनुक्तम – उक्तमः
- गच्छति – आगच्छतिः
- जागृतस्य – सुप्तस्य

PUNA